

**O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA HISSIYOT BILDIRUVCHI
SO'ZLARNING SEMANTIK-PRAGMATIK TAHLILI**

Eshquvotova Marhabo Sayfiddin qizi

Osiyo texnologiya universiteti o'qituvchisi,

Qarshi. O'zbekiston.

Annotatsiya: Ushbu hujjatda ikki tilda: ingliz va o'zbek tillarida emotsional so'zlarning semantik va pragmatik jihatlari ko'rib chiqilgan. Madaniyatlararo tergov shuni ko'rsatadiki, hissiy tarkib ikkala madaniyatda ham lingvistik kodlangan, ifodalangan va talqin qilingan. Hissiy lug'atning konnotativ va kontekstual ma'nolarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, til so'zlovchilarning madaniy va psixologik dunyoqarashini aks ettiradi. Pragmatik hisob kontekstual omillar, intonatsiya va hissiy iboralarni talqin qilish va ulardan foydalanish uchun mahalliy me'yorlarning rolini namoyish etadi. Ma'lumotlarni taqqoslab, mualliflar ingliz va o'zbek tillari quvonch, g'azab, qo'rquv va qayg'u kabi universal hissiy toifalarga ega ekanligini, ammo metaforik foydalanish, intensivlik darajasi va xushmuomalalik strategiyalarining lingvistik realizatsiyasi bilan farq qilishini aniqladilar. Natijalar madaniyatlararo muloqotni va tildagi hissiyotning kognitiv-lingvistik tabiatini yaxshiroq tushunishga yo'l ochadi. Mualliflar taqqoslab mualliflar ingliz va o'zbek tillari quvonch, g'azab, qo'rquv va qayg'u kabi universal hissiy toifalarga ega.

Taynch so'zlar: hissiyot, semantika, pragmatika, hissiy lug'at, konnotatsiya, lingvistik ifoda, madaniyatlararo taqqoslash, kontekst, ma'no, aloqa.

Abstract: The present paper deals with the semantic and pragmatic aspects of emotional words in two languages: English and Uzbek. The cross-cultural investigation indicates that the emotional content is linguistically encoded, expressed, and interpreted in both cultures. Analysis of connotative and contextual meanings of the emotional vocabulary reveals that language mirrors cultural and psychological worldviews of speakers. The pragmatic account demonstrates the

role of contextual factors, intonation, and local norms for the interpretation and the use of emotional expressions. Comparing the data, the authors find that English and Uzbek share universal emotional categories such as joy, anger, fear, and sadness but differ in linguistic realizations of metaphorical usage, degree of intensity, and politeness strategies. The results open the way to a better understanding of intercultural communication and the cognitive-linguistic nature of emotion in language.

Key words: *emotion, semantics, pragmatics, emotional vocabulary, connotation, linguistic expression, cross-cultural comparison, context, meaning, communication*

KIRISH

Tuyg'ularni ifodalovchi so'zlar inson muloqotida Markaziy o'rinni egallab, nafaqat individual psixologik holatlarni, balki jamiyatning jamoaviy dunyoqarashi va madaniy mentalitetini ham aks ettiradi. Til hissiyot oynasi bo'lib xizmat qiladi, turli xalqlarning his-tuyg'ularni qanday qabul qilishi, baholashi va etkazishini kodlaydi. Shuning uchun hissiyot bilan bog'liq lug'atni o'rganish lingvistik shakl, ma'no va ijtimoiy xulq-atvor o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushunish uchun juda muhimdir. Semantik nuqtai nazardan, hissiy so'zlar ma'no va intensivlikning nozik soylari orqali inson tajribasining murakkabligini namoyish etadi. Pragmatik ravishda ular so'zlovchining munosabati, xushmuomalalik strategiyasi va kommunikativ niyatlarini turli kontekstlarda ochib beradi. O'zbek va ingliz tillarida his-tuyg'ularni ifodalovchi so'zlarning qiyosiy tahlili his-tuyg'ularni og'zaki ifodalashning umuminsoniy va madaniyatga xos usullari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Ushbu leksik va pragmatik o'lchovlarni o'rganib, ushbu tadqiqot madaniyatlararo aloqani va tilning hissiy boyligini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Tuyg'ularni ifodalovchi lug'atni o'rganish zamonaviy tilshunoslikning ikkita asosiy tarmog'i bo'lgan semantika va pragmatika chorrahasida turadi. Semantika so'z va iboralarning ma'nosi bilan bog'liq bo'lsa, pragmatika bu ma'nolarning muayyan kommunikativ kontekstda qanday ishlatilishi va talqin qilinishiga e'tibor

qaratadi. Ushbu doirada emotsional lug'at ikki tomonlama funktsiyani bajaradi: u hissiy holatlarni semantik tarzda etkazadi va ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarni pragmatik tarzda aks ettiradi. Tuyg'ular shunchaki ichki psixologik hodisalar emas; ular tildan foydalanish orqali lingvistik jihatdan qurilgan va madaniy vositachilikda. Shuning uchun hissiy so'zlarga semantik-pragmatik yondashuv hissiyotlarning tillarda qanday kodlanishi, ifodalanishi va talqin qilinishini har tomonlama tushunishga imkon beradi.

Charlz balli (1965) ga ko'ra, tilning hissiy va ekspressiv jihatlari uning mantiqiy va yo'naltiruvchi rollarini to'ldiradigan "affektiv funktsiyasini" tashkil etadi. Bally hissiy tilni lingvistik uslubning asosiy tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqdi va so'zlovchining muloqotda shaxsiy ishtirokini ochib berdi. Charlz balli (1965) ga ko'ra, tilning hissiy va ekspressiv jihatlari uning mantiqiy va yo'naltiruvchi rollarini to'ldiradigan "affektiv funktsiyasini" tashkil etadi. Bally hissiy tilni lingvistik uslubning asosiy tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqdi va so'zlovchining muloqotda shaxsiy ishtirokini ochib berdi. Xuddi shunday, Karl Bixxler (1934) o'zining tilning Organon modelida tilning uchta asosiy funktsiyasini—vakillik, ekspressiv va apellyativ funktsiyani aniqladi, bu yerda ekspressiv funktsiya so'zlovchining ichki hissiy holatining namoyon bo'lishi bilan bevosita bog'liq. Ushbu klassik nazariyalar hissiy tilni inson o'zaro ta'sirining ajralmas qismi sifatida o'rganish uchun asos yaratdi.

Zamonaviy pragmatika sohasida Jefri Leech (1983) muloqotda shaxslararo ma'no muhimligini ta'kidlab, pragmatik tahlilda xushmuomalalik, munosabat va ta'sirchan pozitsiyani hisobga olish kerakligini taklif qildi. Hissiy ifodalar, shu nuqtai nazardan, nafaqat his-tuyg'ularning aksi, balki ijtimoiy uyg'unlikka erishish, yuz tahdidlarini yumshatish va hamdardlik bildirish uchun strategik vositadir. Lev Vygotskiy (1986) hissiyotlarga psixologik va rivojlanish linzalari orqali yondashib, hissiyotlar va til inson tafakkuri va xulq-atvorini shakllantiradigan o'zaro bog'liq tizimlardir. Uning fikri affektiv tajribani tartibga solish va tashqi ko'rinishda lingvistik belgilarning rolini ta'kidlaydi.

Anna Vierzbicka (1999) ushbu yondashuvni lingvistik jihatdan kengaytirdi

va insonning asosiy hissiyotlari universal bo'lsa-da, ularning lingvistik iboralari madaniy yozuvlarga ko'ra farq qilishini namoyish etdi. Uning tabiiy semantik metal Tili (NSM) doirasi shuni ko'rsatadiki, hissiyot atamaları har doim ham to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydigan madaniy jihatdan o'ziga xos ma'nolarni o'zida mujassam etgan. O'zbek tilshunosligida A. Madvaliyev, Sh. Rahmatullayev va D. Abdurahmonova emotsional semantikani o'rganish, milliy mentalitet, dunyoqarash va ijtimoiy odob-axloq hissiy ifodani qanday shakllantirishini o'rganishga katta hissa qo'shdilar. Ularning asarlari o'zbek emotsional leksikasida chuqur axloqiy va madaniy qadriyatlar aks etganligi, samimiylik, hurmat va ijtimoiy bog'liqlikni ta'kidlaganligini ko'rsatadi.

Emotsional leksika bir vaqtning o'zida ikkita lingvistik darajada ishlaydi: semantik, affektiv ma'nolarni bildiradi va pragmatik, so'zlovchi niyati, shaxslararo munosabat va madaniy kontekstni bildiradi. Ushbu ikki tomonlama tabiat inson tilidagi hissiyotlarning boyligi va murakkabligini ta'kidlaydi. O'zbek tili o'zining boy madaniy va hissiy merosiga ega bo'lib, insonning his-tuyg'ulari va atrof-muhitga munosabatini ifodalovchi turli xil so'zlarni o'z ichiga oladi. Ushbu his-tuyg'ularni ifodalovchi so'zlar o'zbek leksikasining muhim qatlamini tashkil etib, nafaqat psixologik holatlarning til belgilari, balki axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar va milliy mentalitetning aksi sifatida ham xizmat qiladi. Ularning tadqiqotlari o'zbeklar turli kommunikativ vaziyatlarda o'zlarining ichki hissiy tajribalarini qanday qabul qilishlari va og'zaki bayon qilishlari haqida chuqur tushuncha beradi.

Leksik-semantik nuqtai nazardan o'zbek tilidagi his-tuyg'u so'zlarini ikkita katta guruhga bo'lish mumkin: ijobiy va salbiy hissiyotlar. Ijobiy his-tuyg'ularga quvonch (xursandchilik), g'urur (faxr), sevgi (muhabbat) va qoniqish (mamnunlik) kiradi. Bu his-tuyg'ular ko'pincha kabi so'z va iboralarda paydo bo'ladi xursand, quvonchli, shod, o'tmishdagi va faxrlanmoq, bu baxt va qoniqishni anglatadi. Leksik-semantik nuqtai nazardan o'zbek tilidagi his-tuyg'u so'zlarini ikkita katta guruhga bo'lish mumkin: ijobiy va salbiy hissiyotlar. Ijobiy his-tuyg'ularga quvonch (xursandchilik), g'urur (faxr), sevgi (muhabbat) va qoniqish (mamnunlik) kiradi. Bu

his-tuyg'ular ko'pincha kabi so'z va iboralarda paydo bo'ladi xursand, quvonchli, shod, o'tmishdagi va faxrlanmoq, bu baxt va qoniqishni anglatadi. Boshqa tomondan, salbiy his-tuyg'ularga g'azab (g'azab), qo'rquv (qo'rquv), qayg'u (qayg'u) va nafrat (nafrat) kiradi. Ularning lug'aviy realizatsiyasi-g'azablanish, jahli chiqish, qo'rquv, achchiqlanish, afsuslanish—hissiy zo'riqishning turli darajalarini aks ettiradi.

Morfologik jihatdan bu his-tuyg'ular nutqning turli qismlarida ifodalanadi. Kabi sifatlar xursand, g'azablangan, xayron, qo'rqqinchli odamlarning hissiy holatlarini yoki fazilatlarini tasvirlash. Fe'llar yoqadi xursand bo'lish, achchiqlanish, qo'rquv, afsuslanish dinamik hissiy jarayonlarni bildiradi—hissiyotlar vaqt o'tishi bilan qanday boshdan kechiriladi yoki o'zgaradi. Interjections (voy! eh! eh-u! pichan-pichan! orfologik jihatdan bu his-tuyg'ular nutqning turli qismlarida ifodalanadi. Kabi sifatlar xursand, g'azablangan, xayron, qo'rqqinchli odamlarning hissiy holatlarini yoki fazilatlarini tasvirlash. Fe'llar yoqadi xursand bo'lish, achchiqlanish, qo'rquv, afsuslanish dinamik hissiy jarayonlarni bildiradi—hissiyotlar vaqt o'tishi bilan qanday boshdan kechiriladi yoki o'zgaradi. Interjections (voy! eh! eh-u! pichan-pichan! obbo!) spontan hissiy reaksiyalarning bevosita va kuchli ifodalari bo'lib, ko'pincha imo-ishoralar yoki intonatsiya bilan birga keladi. O'zbek tilidagi his-tuyg'u so'zlarining morfologik xilma-xilligi nozik va kontekstga sezgir hissiy ifodalashga imkon beradi.

Pragmatik nuqtai nazardan, o'zbek tilida his-tuyg'u ifodalovchi so'zlarning ishlatilishi asosan so'zlovchining ijtimoiy mavqeiga, suhbatdosh bilan munosabatlariga va kommunikativ vaziyatga bog'liq. Masalan, oqsoqol kishi xushmuomalalikni saqlash uchun hissiy ifodani yumshatib aytishi mumkin (biroz xafa bo'ldim), yaqin do'stlar orasida esa hissiyotlar yanada ochiq va jonli tarzda ifodalanadi (Yahudo xursandman! – “Men juda xursandman!”). Hissiy leksikaning intensivligi va tanlanishi ko'pincha hurmat, kamtarlik yoki samimiylikni ifodalaydi — bu fazilatlar o'zbek kommunikativ madaniyatida yuqori qadrlanadi.

Stilistik jihatdan, hissiy so'zlar rasmiy va norasmiy nutq uslublarida ham qo'llanadi. Rasmiy kontekstlarda — ommaviy nutqlar, adabiyot yoki ommaviy

axborot vositalarida — hissiyotlar ko‘pincha so‘z boyligi va metaforik ifodalar orqali beriladi: xalqimizning g‘ururi, yurtga bo‘lgan muhabbat, yurakdan chiqqan minnatdorchilik. Kundalik norasmiy nutqda esa ko‘proq so‘zlashuv ifodalari uchraydi: voh!, qaniydi, jonim achchig‘im chiqdi! Bu holatlar o‘zbek hissiy tilining kontekstga va ohangga moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Hissiy so‘zlar, shuningdek, maqol va iboralarda ham muhim o‘rin tutadi. Bular milliy donolik va xalqning hissiy dunyoqarashini ifodalovchi manbalar hisoblanadi. Masalan, g‘azab – aql dushmani degan maqol hissiy vazminlikni targ‘ib etsa, qalbi ochiq odam – saxovatli odam degan ibora mehr, saxovat va samimiyat madaniy qadriyatlarini ifodalaydi. Bunday iboralar o‘zbek tilining hissiyotlarga bo‘lgan axloqiy munosabatini, ularni nafaqat ichki holat, balki ijtimoiy va ma’naviy hodisa sifatida talqin qilishini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiyotidagi misollar ham ushbu hissiy boylikni yaqqol namoyon etadi. Abdulla Qodiriy, Oybek kabi adiblar asarlarida his-tuyg‘u so‘zlari xarakter yaratish va madaniy tasvir vositasi sifatida ishlatiladi. Qahramonning ko‘zlari to‘lishi yoki g‘azabi kelishi kabi tasvirlar nafaqat individual hissiyot, balki jamoaviy axloqiy tushunchani ham ifodalaydi. O‘zbek hissiy leksikasida ham umuminsoniy hissiyotlar, ham madaniy jihatdan o‘ziga xos qadriyatlar — kamtarlik, iliqlik va samimiylik mujassam. Uning semantik xilma-xilligi, morfologik boyligi va pragmatik moslashuvchanligi o‘zbek tilining inson hissiy tajribasining to‘liq spektrini ifodalash qobiliyatini ko‘rsatadi.

Semantik o‘xshashliklar: ikkala tilda ham quvonch, g‘azab, qo‘rquv kabi universal hissiyotlar mavjud. Leksik va pragmatik farqlar: o‘zbek tili hissiy ifodada ko‘proq to‘g‘ridan-to‘g‘rilik va intensivlikni namoyon etsa, ingliz tili odatda neytral yoki yumshatilgan ohangni afzal ko‘radi. Madaniy-pragmatik jihatlar: xushmuomalalik strategiyalari, bilvositalik va yurak, qalb kabi metaforik konseptlar orqali ifodalanadi. Qiyosiy misollar:

Hey, I’m excited! - Yahudo xursandman!

He got angry! - U g‘azablendi!

O‘zbek va ingliz tillaridagi hissiy so‘zlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, har ikkala til universal hissiy yadroni saqlagan holda, leksik boyligi,

metaforik ifodalari va pragmatik qo'llanilishi bilan farqlanadi. Asosiy hissiyotlar — quvonch, g'azab, qo'rquv, qayg'u, sevgi, jirkanish — har ikki tilda mavjud bo'lsa-da, ularni ifodalash uslublariga madaniy me'yorlar, kommunikativ an'analar va ijtimoiy qadriyatlar katta ta'sir ko'rsatadi. O'zbek tilida hissiyotlar odatda kuchli, jonli va ochiq ifodalanadi, ingliz tilida esa yumshoqlik, xushmuomalalik va kontekstual noziklik afzal ko'riladi. Bu holat til tuzilishi bilan madaniy mentalitet o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi hissiy ifodalar ko'pincha metaforik va axloqiy ma'noga ega bo'lib, samimiyat, rahm-shafqat va hurmat kabi jamoaviy qadriyatlarga asoslanadi. Yuragi orqaga tortildi (qo'rqish) yoki ko'zi yoridi (quvonch) kabi iboralar hissiyotlarni yurak va qalbning ruhiy harakati orqali ifodalaydi. Bu esa o'zbek tilida so'zlashuvchilar hissiyotlarni chuqur mujassam va ma'naviy tajriba sifatida qabul qilishlarini ko'rsatadi. Kuchli his qilish va ochiq ifoda etish insoniylik va samimiylik belgisi sifatida baholanadi. Aksincha, ingliz tilidagi hissiy ifoda ko'proq ijtimoiy uyg'unlik va o'zini tuta bilish tamoyillariga asoslanadi. Happy, angry, afraid, glad kabi so'zlar ichki holatni bildirsa-da, ularning ishlatilishi xushmuomalalik me'yorlari bilan cheklanadi. A bit upset ("biroz xafa") yoki quite pleased ("ancha mamnun") kabi ifodalar yumshatish (hedging) strategiyasini ifodalaydi. Ingliz tilida so'zlovchilar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri hissiy so'zlardan ko'ra kontekst, intonatsiya va metafora orqali his-tuyg'ularni yetkazadilar, bu esa hissiyotlarni nozik, ammo ta'sirli tarzda ifodalash imkonini beradi.

Madaniyatlararo muloqot nuqtai nazaridan bu farqlar juda muhim. Hissiyotlarning tillarda qanday ifodalanishi va talqin qilinishini bilish — noto'g'ri tushunish va madaniy to'qnashuvlardan qochish uchun zarur. O'zbek tilidagi ehtirosli yoki samimiy ifoda ingliz tinglovchisi uchun haddan tashqari hissiy tuyulishi mumkin, ingliz tilidagi yumshoq ma'qullash esa o'zbek tinglovchisi uchun sovuq yoki befarqdek ko'rinadi. Shu sababli hissiy nutqdagi pragmatik konventsionalarni bilish tarjimonlar, o'qituvchilar va madaniyatlararo vositachilar uchun nihoyatda muhimdir. Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan, bu tadqiqot nafaqat semantik ekvivalentlikni, balki pragmatik va madaniy ekvivalentlikni ham inobatga

olish zarurligini ko'rsatadi. Hissiy so'zlarni tarjima qilishda ohang, metafora va ijtimoiy funktsiyaga e'tibor qaratish lozim. Masalan, yuragi og'ridi iborasi so'zma-so'z his heart hurt deb tarjima qilinmaydi, balki kontekstga ko'ra he felt sorry yoki he was saddened tarzida ifodalanadi.

XULOSA

Til o'rgatish da ushbu topilmalar o'quvchilarning hissiy ifodada pragmatik kompetentsiyasini rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Hissiy lug'atni o'rgatish intonatsiya, madaniy foydalanish va xushmuomalalik strategiyasini kiritish uchun so'z ma'nolaridan tashqariga chiqishi kerak. Bu o'quvchilarga hissiyotlarni to'g'ri etkazishda va madaniyatlararo o'zaro munosabatlarda hissiy signallarni to'g'ri talqin qilishda yordam beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu tadqiqotni bir necha yo'nalishda kengaytirishi mumkin:

1. Haqiqiy kommunikativ kontekstlarda chastotalar, kollokatsiyalar va nutq qonuniyatlarini kuzatish uchun emotsional lug'atning korpusga asoslangan tahlili.
2. Emotsional frazeologiya va idiomalarni batafsil o'rganish, ikkala tilda ham hissiy tajriba qanday qilib majoziy ma'noda tushunchalashtirilganligini aniqlash.
3. Hissiy metaforalarning kognitiv-lingvistik tadqiqi kontseptual xaritalar (masalan, yurak hissiyot o'rindig'i, issiqlik g'azab kabi) hissiy fikr va nutqni qanday shakllantirishini tushunish uchun.

Hissiyotni ifodalovchi so'zlar odamlarning o'zaro ta'siri, til, madaniyat va psixologiyaning muhim elementlari sifatida ishlaydi. Ularning semantik-pragmatik tadqiqoti nafaqat lingvistik nazariyani boyitadi, balki empatiya, madaniy tushunish va lingvistik chegaralar bo'ylab samarali muloqotni rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Goddard, Cliff. "Vocabulary of Emotions and Its Development in English, German and Other Languages." *Emotions and Language*, edited by J. Jackson, vol. 1, De Gruyter, 2011.
<https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/9783110347524-024/html>

2. Kadirova, Muniraxon. "Cognitive-Pragmatic Analysis of the Emotional Sentences in English and Uzbek Languages." *Nordic International University Research Journal*, n.d.
<https://research.nordicuniversity.org/index.php/nordic/article/view/2243>
3. Saidvaliyeva, Fotima Saidikromxon qizi. "Semantic and Communicative-Pragmatic Study of Expressive Speech Acts in English and Uzbek." *American Journal of Education and Evaluation Studies*, Semant Journals, n.d.
<https://semantjournals.org/index.php/AJEES/article/view/2114>
4. Turdiyeva, Gulmira Akramjonovna. "Emotional Expressiveness in English and Uzbek Languages." *International Conference Dedicated to the Role and Importance of Innovative Education in the 21st Century*, 2022.
<https://openidea.uz/index.php/conf/article/view/319>
5. Uralova, Feruza Zafarbek qizi, and Umida Djamaliddinovna Ilkhomova. "The Semantics of Emotion Words across Cultures: A Cross-Linguistic Perspective." *EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements*, Bright Mind Publishing, n.d.
<https://brightmindpublishing.com/index.php/ev/article/view/217>